

Czine Mihály pályaképe

Czine Mihály 1929–1999 a huszadik századi magyar irodalomtörténet egyik legjelesebb, meghatározó egyénisége volt. Irodalomképe, kutatómunkája alapvetően négy területre irányult: a Nyugat plebejus írói, a népi írómozgalom nagy egyéniségei, az 1945 után induló új népi nemzedék és a kisebbségi létben alkotó magyar írók munkássága. A magyar irodalom „utazó nagykövete”, „vándorprédikátora” volt. Tanulmányjaival, előadásaival, népben-nemzetben való gondolkodásával a legnagyobbak közé emelkedett. Végh Károly a készülő monográfiájában ezt az életutat kívánja bemutatni, a „czinei jelenséget” megragadni. A készülő műből – amely várhatóan hamarosan megjelenik – különünk most két részletet. (A szerk.)

Az Új hang szerkesztőségében

Czinét nem fertőzte meg az ötvenes évek dogmatizmusa. Ez időben készült tanulmányai frissek, fogalmilag tiszták, gondolatmenetük előremutató. Nézetrendszere már induláskor szinte teljesen kialakult, pontos, jól körülhatárolható értékítélettel, tájékozási iránnyal bír. Fogalmazása, nyelve, stílusa már a későbbi kiváló előadót idézi. Közhelynek hat a kifejezés: történelmi-irodalmi látásmódja jóval meghaladta korának hivatalos szemléletét. Segítettek neki ebben származása, a családi útravaló, a tények konok tisztelete, az ezen a talajon fogant erkölcsi magatartás, történelmi tanulmányai. De segített Ady és Móricz műveinek alapos ismerete is. Nem mások felületes, sokszor politikai érdekek alapján torzult nézeteit kell átvenni – vallja –, hanem a műre kell figyelni, az abban leírtakat kell felfejteni, megérteni. Szívvel, lélekkel közeledni az alkotáshoz, mert az nem más, mint maga az élet.

A történelmi tisztánlátáshoz, a bátrabb hang megjelenéséhez az 1953-as Nagy Imre névével jelzett „fordulat” is hozzájárulhatott. A „kimondhatóság határainak” jól érzékelhető dátuma ez a magyar szellemi életben. Majd később 1956, 1968 és jóval később 1988 a jól megkülönböztethető választóvonalak. A szakmai művek vállalhatósága természetesen így visszatekintve morálisan igaz. Később a szakmai megközelítés terén, a jobb történelmi tisztánlátás okán azokon Czine is igazított volna.

Illyés Gyula verseinek kapcsán írja: „Van: hűség, felelősség, konok jobbkeresés. A versek dallamára kell figyelni: legmosolygósabb nyugodtsága mögött is érezzük a belső remegést, legcsiszoltabb mondataiban is az útnak indító népet.” A vers, a novella, a regény olvasása nélkül nem lehet irodalomról, irodalmi ismeretekről beszélni. Bármily groteszkül hangzik, de az ötvenes években az írókról, költőkről úgy hangozhattak el elmarasztaló vélemények, hogy azok az írói szándéktól, a megvalósult műtől nagyon

messze estek. A politikai megbélyegzés jelzői önálló életre keltek, burjánoztak, mergeztek anélkül, hogy az azokat szajkózók legtöbbje egyáltalán találkozott volna a művekkel.

Czinét azért nem tévesztették meg a politikai frázisok, mert tudta, hogy a művek beszélnek és az már a tudósi felelősség, felkészültség kérdése, hogy összefüggésit, a lényegét lássa, az pedig az erkölcsé, emberi tartásé, hogy ne mondjon róla mást.

1955 szeptemberétől az Új Hang szerkesztőségébe kerül rovatvezetőnek. A főszerkesztő Simon István, a felelős szerkesztő Bodnár György. A nyitás, a megújulás időszak a lap életében, amely kihasználja a központi hatalom gyöngülését. Új, megváltozott formátuma is jelzi a változtatás igényét, középre pedig mélynyomásra alkalmas papírt helyeztek el, hogy képzőművészeti alkotásokat is be mutathassanak. A kiadó a DISZ és a Magyar Írók Szövetsége.

Simon István és Bodnár György is Eötvös kollégisták voltak. Csoóri Sándor, Tamás Attila, Baranyi Gyula – a párt kiküldöttje –, akik a szerkesztőség munkájába még bekapcsolódnak. Megpróbálják a Csillag szellemiségét is megvalósítani. „A rokon indulású, rokon célú alkotók közt még testvéri béke volt, csapatban, egymást segítve indultak” – emlékszik vissza erre az időkre Czine, majd így folytatja: „A szerkesztő Simon István is történelmű érvényűt cselekedett a főszerkesztősége idején – s Bodnár György felelős szerkesztő korában – vonult fel az *Új Hang*-ban egy sokat ígérő fiatal sereg többek között Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Váci Mihály, Sánta Ferenc, Moldova György, Kamondy Tóth László, Csurka István és Szabó István, békében az elődökkel, Illyéssel, Tamásival, Németh Lászlóval, Déryvel, Rideg Sándorral, Vas Istvánnal és másokkal. A magyar irodalom egészét igyekezett szóhoz juttatni a lap, a szlovákiai Fábry Zoltánról az elsők között írt, az erdélyiek közül Kányádi Sándor verseit és Szabó Gyula regényrészletét hozta, meg Gy. Szabó Béla fametszeteit. Mert az irodalom mellett a rokon művészetekre is figyelt; az induló Kondor Béla rézkarcait is elsőként mutatta be.”

Megünneplik a dekadensnek, formalistának kikiáltott Bartók Bélát. Déry Tibor *Niki* című kisregénye – melyet közölnek –, már közvetlenül beszél a rákosi-korszak bűneiről. Rövid időszak ez, de szabad, új pezsgést hozott. Az utolsó szám 1956 szeptemberében jelent meg. A forradalom leverése után már nem indulhatott újra, a folytonosságot majd az *Új Írás* jelenti. „Mi úgy véltük, hogy az irodalom belső törvényeit is helyre kell állítani, a kitzasztott értékeknek újra életteret kell adni, s az új írónemzedékek függetlenségi harcát is vállalni kell. Utólag mindezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy a diktatúraellenes forradalom nem elégedhet meg a korlátozó politikai, gazdasági és társadalmi rendszer lerombolásával, hanem vissza kell adnia az önelvű létezés szabadságát az irodalomnak is” – írja Bodnár György az *Egy fejezet az 1956-os forradalom előkészítéséből* című írásában a *Kortárs* 1997 áprilisi számában. Majd később így folytatja: „Ez a látszólag belső forradalom persze korántsem vonta ki a szerkesztőséget a kulturális politika ütközéseiből. A folyóirat két vezetőjét majdnem minden szám után berendelték valamelyik illetékes testület elé, s volt olyan szám, az 1956. évi harmadik, amelyet újratördelve

össze kellett vonnunk a következővel. s máskor „vitapartnereink” még egy-egy metaforában is a szocializmus támadását fedezték fel. Bizonyára az egyre növekvő ellenerők s talán a központi hatalom lazulása mentett meg bennünket az adminisztratív intézkedésektől.”

Kulcsfontosságú Czine Mihály látásmódjának a megértésében az *Új Hang* című folyóirat 1956. májusi számában megjelent vitaindítónak szánt tanulmánya, a *Fiatalok gondjai*, melyet később a *Nép és irodalom* című tanulmánykötetbe is felvett. A pálya ívének egészére meghatározó, hogy az életmű minden darabja máig vállalható. Kevés, túlon túl kevés ilyen pályát teremtett az elmúlt fél évszázad. Nem tartozott azoknak az alkotóknak, tudósoknak a körébe, akiknek az idő múlásával, a kor, a divat, a politika változásainak engedményeket kellett tenniük, erőfeszítéseket, hogy a korábbi tevékenységüket, munkásságukat elfedjék, megszépítsék. Természetesen tudásának ismeretanyaga folytonosan gyarapodott, a vizsgált írói pálya másfelé térhetett el, újabb kutatási eredmények jelentek meg. Ezek színezhették, bővíthették a korábban kialakított állásfoglalást, képet. Illyés kapcsán írja le az akkor huszonhét éves fiatalember: „Nem tagadni le a múltból, nem szépíteni meg a jövőt; megbecsülni, tisztelni az embert, felnőttként beszélni hozzá, jót-rosszat felfedni előtte – ahogy Bartókról mondja –, ez Illyés Gyula ars poeticájának fundamentuma. Lemeztelenített, jelzőtlen, prózába tördelt sorait, sokszor éppen csak összecsendülő rímeit a gondolat izzásán, az élmény és érzelmek gazdagságán felül ez a költői ethosz nemesíti a legtisztább költészetté.”

A *Fiatalok gondjai* című tanulmányában a kortárs magyar irodalom helyzetét vázolja fel és fogalmazza meg az előttük álló feladatokat. Lényegében három generáció munkásságát vizsgálja. Elégedetlen a terméssel, bár rögtön leszögezi, hogy látja, érzi a megújulás lehetőségét, csíráit, mert ez is a czinei megközelítés: úgy fogalmazni a kritikát, hogy az ne pályákat törjön ketté, utakat barikádozzon el, hanem segítő kezet nyújtson: „Van mondanivalójuk is, de küszködnek a torkukon-levő problémákkal, se kiköpni, se lenyelni nem tudják őket, a politikai kérdések útvesztőin lehetetlennek látszik az eligazodás.”

Már a tudós irodalomtörténész segítsége az, hogy a bírálat mellett rögtön el is igazít, megfogalmazza a műfaji kereteket, a regény, a novella feladatát: „...a regény több életismeretet, nagyobb fegyelmet, a társadalmi folyamat teljes áttekintését kívánja... Novellairáshoz csak teljesen tisztázott gondolatokkal s témával lehet kezdeni, hisz egy mozzanaton keresztül az egész folyamatról beszél a kép... Közismert, hogy a novella formai tisztasága eszmei tisztaságból fakadhat; az élet biztos nézőpontból való szemléletéből, a tények egyértelmű látásából... az író saját magával vitázva, a regényírás munkáján keresztül juthat el az igazsághoz, a gondolatok tisztázásához.”

Könyörtelen pontossággal fogalmaz mikor a politika felelősségét veti fel: „A célok elsősorban tartalmiak voltak; az adott feladatok nem mindig helyesek, sokszor túlságosan a napi taktikához igazodók. A kritika a művészi színvonallal szemben nem volt igényes; gyakran megelégedett illusztratív jellegű megoldásokkal. Példaképp leginkább a szovjet irodalom háború utáni műveit állította, módszernek Zsdanov által megfogal-

mazott szocialista realizmust.” Keményen sorolja tovább a bűnöket, amelyek a magyar hagyományokat félretolták csak a forradalmi csúcsokat ismerték el, a Nyugat eredményeit elhallgatták, a demokratikus hagyományokat félvállról vették, a nyugati hatást nem engedték be az országba, a valóságot a végsőkig leegyszerűsítették, az írássok recept szerint készültek, a pártosságot, a forradalmi romantikát helytelenül értelmezték, nem nyújtott távlatot, helyébe a problémamentes, rózsaszínben látó irodalmat helyezte. „Új irodalom helyett, egy újfajta epigonság” jött létre. Súlyos és bátor szavak ezek 1956. májusában. Mintha számára már adott lett volna az idő távlata, hogy ezeket kimondja. De nincs csak összegző tudás és látásmód. És bátorság, hogy azt így ki tudja és merje mondani. Ez a tulajdonsága egész életútját végigkíséri, volt is számos ütközése és hátránya belőle. Méltatói, ismerői soha nem mondták rá, hogy fél az igazságot kimondani.

Pontosan látja: „Kedvetlenítő végignézni a korabeli megdicsért, jutalmazott műveket, mennyit mutatnak meg a valóságból. Alig volt fiatal író, akinek szemléletét, művészetét ne zárta volna abroncsba a dogmatizmus... a brosúrákon, vezércikkeken, dogmatikus nézeteken nevelt értelem nem tudott eligazodni a felmerülő kérdések között, nem tudta a kor jellegét megérteni.”

Az írói felelősség kérdését is felveti, a belső igényét, melyben minden művésznek meg kell találnia az egyéniségének megfelelő formát és tárgyat: felfedezni valami újat az életből.

Összegző, programadó írása ez a fiatal tudósnak. Ez az összegző, az élet teljességében, összefüggésrendszerében látó gondolkodásmód végig megfigyelhető további munkáiban is.

Tanulmánya, amelyet Illyés *Kézfogások* című kötetéről ír az *Új Hang* hasábjain, a szenzáció erejével hat. Már maga a témaválasztás is. Annak az Illyés Gyulának a kötetét elemzi, akit a hivatalos kritika részéről sok támadás ért, akit állandóan és tudatosan félremagyaráztak, megkülönböztető bélyeget sütöttek rá. „Ideje lenne már – mondja Czine – legendák és tévhitek helyett műveiből megrajzolni igazi arcát.”

Nem látták a belső küzdelem rugóit, nem értették a költő arcait: „Pedig ez az arc: álarc, csak takarta, 'fedezte' az igaz ént, a lázadót, az 'ezer – íziglen' a földbe, humánunba gyökerező férfit, kiben nincs mindent megértés és mindent megbocsátás.” Czine kimutatja, hogy ez a költészet gazdag humánusmot hordoz, mindennél szebb emberség melegét árasztja. Illyés sokkal inkább a kor diktálta egyoldalúságtól kíván szabadulni, szintézisre törekszik. „Vallomás a kötet minden verse: mire kell az életet feltenni, miként kell leélni, hogy érdemes legyen.”

E kötetben jelennek meg többek között Illyés *Bartók*, *A reformáció genfi emlékműve előtt*, a *Doleo. ergu sum*, *Árpád*, *Óceánok*, *Menedék* című versei. Az illyési életmű jeles, meghatározó alkotásai ezek. Czine értelmezésében ezek a versek a leggyötrőbb, legmélyebb hazafiságból születtek, s utalt arra az illyési gondolatra is, hogy a forradalom és a nép iránti hűség nem járhat külön utakon. Fontos a példa, amely Ady, Móricz, József Attila nyomdokán jár. Az emberség, a hűség, az európai látókör, a feladatvállalás jellemzi ezt a magyarságot. A *Bartók* című versről mondja: „A *Hazám* óta nem vallott magyar költő

ilyen erővel a magyarság és emberség, a haladás mellett, az utolsó öt-tíz esztendő minden szorongása, vívódása, kétségbeesése és elszánt reménykedése szakadt fel benne... kell a remény és lehet remény, ha sok bajjal, nehézséggel, mégis egy nép nemzeté emelkedése történik.” Merte ezt akkor írni, mikor egy évvel korábban, 1955 októberében annak a lapnak a főszerkesztőjét leváltották aki közölte ezt a verset.

Gyakran felmerül bennem a kérdés, hogy a kritikus, az irodalomtörténész hogyan, milyen módon választja témáját, a kort, az alkotókat? Valószínűleg elsősorban azokat választja ki, akikkel azonosulni tud, műveiket – ha kritikailag is szemléli – magáénak is érzi. Maga a választás is értékítélet. Különösen így van ez olyan időkben, mikor ez az azonosulás nyílt, kihívó állásfoglalást is jelentett, a kritikusról éppen úgy képet rajzol, mint választott tárgyaról. Ekkor – ne felejtjük – 1956-ot írunk!

Czinére mindig jellemző volt a nyílt, meggyőződésére, elveire épülő kiállítás. 1957 januárjában, Király István írja le: „nem vállalja mégsem a párttagságot, mert letartóztatták időközben Zelket, Háyt, s egy olyan pártnak amely írókat csukat le, nem lehet a tagja... Nem szükséges egyetérteni azzal, ami történt, de tudomásul lehet talán venni a nagyobb érdekében. Czine az általam résznek ítélt kérdést nagyította fel. Azt, hogy írókat, főleg Zelk típusú jelentős írókat börtönbe zárni nem lehet, nem szabad: a szellem szabadsága forog itt kockán, minden alkotás legfőbb mozgója: a gondolat-szabadság.”

A népi írók vonzásában

1993-ban szellemi életünk jelesei Szárszón gyülekeztek, hogy az 1943-as szárszói találkozóra emlékezve mérleget állítsanak az elmúlt ötven évről, és új feladatokat fogalmazzanak meg. Czine Mihály, *A magyar irodalom jövője* című beszédében kitért a népi irodalom értékelésére is, vitázva egy hozzászólóval, aki „előadásában teljesen félreértette, illetve magyarázta a népi irodalom fogalmát, mikor azt mondta, hogy 'a népiben benne van már egy nagy hazugság' s hogy a népi túlságosan is szűk időhöz kötött. A valóság a népi irodalom a magyar irodalom egészét örökségének tekinti, a reformáció irodalmában, a Zrínyinél, Csokonainál, Vörösmartynál, Petőfinél, Aranyánál, Adynál, Móricznál, József Attilánál fogalmazott problémákat hozza tovább, vagyis voltaképpen a magyar irodalom sok százados útjának folytatását jelenti. Sok árnyalata volt és van, az alaphang, a nevező azonban – ahogy Illyés is mondta – mindegyik alatt közös. A Trianon után, a két világháború között indult népiek úgy vélték, hogy „az önkéntes és kénytelen disszimilálódás, a történelmi kudarc sorozat, népbetegségek és gyarmati munkaviszonyok miatt létében fenyegetett magyarságot” – Illyés Gyuláé a kép – csak egy mélyreható társadalmi átalakulás erősítheti nemzetét. Olyan nemzet élt elképzeléseikben, amely a munkás, paraszt és értelmiségi hármas egységére épül, s amelyben a végzett munka az osztozkodási alap. A nép teljes felszabadításának útján akartak demokratikus nemzetet teremteni.

A jó haza, a méltó haza megteremtése volt a céljuk. Természetesen, nemcsak a parasztság, de a magyarság minden rétege számára. S a magyarságot Ady módján értelmezték: mindenkit magyarnak tudtak, kit magyarrá tett sors, szándék, akarat. Vagyis – megint csak Illyés Gyulát idézem – „A két világháború között fellépő és az urbanussal szemben lekicsinylően ábrázolt, sőt mindmáig nem egyszer gyanúba kevert irodalom nem paraszti, nem provinciális, nem is népi irodalom volt, de nem is urbánus: hanem az volt a magyar irodalom...”

Czine Mihály életművének egyik súlypontja a népi irodalom kutatása, értékeinek a felmutatása és annak védelme. Szükség is volt erre a védelemre, hisz a mozgalom eredményeit gyakran elhallgatták, félreértették, tudatosan elferdítették. Kiállása mellettük – olyan időben mikor az értékek devalválódását, tudatos torzítását éltük – személyes sorsát is meghatározták: kirekesztették, művei nem jelenhettek meg, nem lehetett az Akadémia tagja. Mindez nem tántorította őt el, konokul ragaszkodott elveihez.

A népi irodalmat mondták narodnyik mozgalomnak, kispolgári, szocialista, harmadik utas, nacionalista irányzatnak is, és voltak – köztük Czine – akit a két világháború közötti időszak legjelentősebb szellemi mozgalmaként értékelték. A megközelítések és értékrendek azonban legtöbbször ideológiai indíttatásúak voltak.

Pontos, értékelő elemzését a *Népi irodalom* című tanulmányában végzi el, egyaránt mérlegre téve annak hibáit és eredményeit is. Czine Mihályról többen állították, hogy elnéző ember, sokszor szemet huny jelenségek felett. Ez a tanulmánya, de a többi is bizonyítja, hogy ez nem így van. Valóban örömmel fedezi fel és őszinte szívvel „emeli égre” ha értéket lát, de soha sem megy el elvtelenül a tévedések, ferdtések, hazugságok mellett. Soha nem tagadta a mozgalom kétarcúságát, kispolgári, nacionalista mozzanatait, gyengeségeit. Ő azonban elsősorban az értékekre figyel.

Az ország az első világháború után a megkésett társadalmi fejlődés állapotában van. A polgárság erőtlen, gyenge. Sokkal nagyobb a parasztság súlya: ebből lehetett és kellett nemzetet csinálni. Törvényszerű hát, hogy az irodalomból indulók, akik érzékenyen fogták fel a társadalom minden rezdülését, szükségszerűen léptek át a politika területére is. A népi erőt ekkor a parasztság hordozza, belőle tűnnek fel azok a csillagok, akik a nemzeti hagyományokat megtartva, megőrizve tájékozódnak egy demokratikus rend megteremtése felé. Demokratikus politikai pártok nincsenek a nyolcmillióból hárommilliónyi koldus országában. Az irodalomnak kell vállalkoznia a gondolati-ideológiai cselekvés megfogalmazására. Ez a gondolkodás azonban soha nem volt kirekesztő a többi társadalmi réteg felé. Számos átjárás, kapcsolódási pont élt, hisz a mozgalom elsősorban a célban volt azonos – egy demokratikus nemzet megteremtésében – de eszközeiben nagyon is sokféle „A hazateremtés felismert kötelessége hívta a mozgalomba Illyést a *Nyugat* befogadott írói közül, Tamásit a székely meséből, Németh Lászlót az esztétikából, Sárközit az újkatolicizmusból, Kodolányit a munkásmozgalomból. Jöttek írók a paraszti szegénységből is iskolák nélkül. Kőműveskedő parasztember (Szabó Pál) jelentkezett regénnyel harminchét éves korában, juhászbojtár (Sinka István) és kubikus (Nagy Imre) verssel, napszámos ember (Veres Péter) szociográfiával és novellával. Még a szomszédos országok magyar

szegénységéből is asztaloslegény (Nagy István), szövőgyári munkás (Asztalos István), szolgalegény (Horváth István) és törpebirtokos (Sellyei József) emelkedett az irodalomba.” De jöttek máshonnan is. Valamennyien a valóság felmutatásával próbálták a történelmi realitásokra rámutatni, és a nemzeti felelősségre ébreszteni. A cél azonos, az utak és eszközök mások: szociográfia, publicisztika, líra, epika, közgazdaságtudomány, zenekutatás, ideológiai eszmék és mozgalmak. Az eszmék és gondolatok sokrétűségét a művek sugározták szét. Fórumuk elsősorban a *Válasz*, a *Kélet Népe* című folyóirat volt. A mozgalom 1937-ben a Márciusi Frontban ért a legmagasabbra.

A Márciusi Front megalakulásának, eszmeiségének külön tanulmányt szentel. (*A Márciusi Front és a népi irodalom*, 1987.) „Az irodalomnak a történelmi változások előkészítésében nálunk többször volt megkülönböztető szerepe. Az első magyar demokratikus forradalomnak Petőfi volt a viharadara, a második demokratikus forradalom élé. Ady harangozott a leghatékonyabban, a Nyugat írói ’munkálták meg’ a lelkeket a tizennyolcas forradalom befogadására.” – írja ebben a tanulmányban.

A sorra megjelenő szociográfiák szinte teljes magyar képet festenek, ekkor indul a Magyarország felfedezése című sorozat is. Losonczy Gézárt Czine is idézi: „Ezekben a művekben az elsikkadt demokrácia s a félbe maradt magyar demokratikus fejlődés dörömbölt a kapukon s jött számon kérni a kortól az eddig behajthatatlan tartozást. A magyar történelem egyik legmélyebb követelése tör föl a mélyből, s követelte öntudatosan a maga jussát.”

Megmozdul a demokratikus irányt kereső egyetemi ifjúság is szerte az országban. A követelések politikai jellegűek voltak, de ezek az elképzelések szinte már mind benne voltak a népi írók gondolatvilágában, műveikben. Csatlakoztak a demokratikus jellegű körök, mozgalmak. Országos a zászlóbontás, de határon túl is hullámokat vet: Balogh Edgár írja ekkor Romániából: „a dunai népek közeledésének szolgálatában új helyezkedési lehetőséget teremtett a kisebbségi magyar ifjúság számára”, Szlovákiából Laco Novomeský: „A magyarok ilyen irányú törekvésükben ma már nem találnának bennünket magukkal szemben, hanem az oldalukon.” Tamási Áron mondja: „az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórtan élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumba egyesíti. Ez a felfogás nemcsak megengedi, hanem kötelességemmé is teszi, hogy nyílt és becsületes módon munkása és ápolója legyek ennek a szellemi környezetnek.” A zenéhez is megtalálják az utat: a Márciusi Front Bartók–Kodály estjén, ahol Bartók Béla személyesen is fellépett, Kodály Ady versére írt új kórusművét a *Főlszállott a pávát* énekelték. Azonos gondok, kesekeserűségek és feladatok kavaroztak, de nem csak itt, hanem szerte az országban. És következik az ellentámadás, a retorzió: házkutatás Veres Péternél, vádirat Féja *Viharsaroké* című könyve ellen, elkobozzák Illyés verseskönyvét, perbe fogják Kovács Imrét, tiltják az egyetemi körök munkáját: felforgatók, izgatók, zsidóbérencek, hazaárulók. Ez a vád ellenük. Méghogy népi demokrácia, dunai népek összefogása, társadalmi átalakulás! Egy országot sikerül mégis felrázniuk: előtérbe kerültek a sorskérdések, egy alulról építkező nép fensége, akik érettek és hivatottak önön sorsuk kormányzására.

A népi lírából a folklór emelkedik az irodalomba, a naturalista színeket Kodolányi hozza, Szabó Pál a realista világot, Németh László az értelmiségi intellektuális hangot, Darvas, Veres Péter a politikumot, Erdei Ferenc a tudományt. A szociográfia a legnagyobbaknál az epikába emelkedik: Illyés *Puszták népe*, Móricz *Életem regénye* a legszebb példák erre. Az eddig letagadott valóság őszinte, hazugságmentes bemutatása vérlázító, felrázó erejű, népet ébresztő. És nekik kellett megfizetni az ábrándok, tévutak, hamis történelmi koncepciók, elfecsérelt hitek és lobogások számláit is.

A tiszta, nemes szándék, a mozgalom progresszív, demokratikus jellege, a küzdelem gigászi volta és a megszületett művek értékei, az azon nevelődött nemzedékek hite azonban vitán felüli, Czine életműve ezt védelmezte.

Szükség is volt erre a védelemre. A világháború után néhány évig tartó koalíciós lobogás után más „értékek” és „igazságok” tiporták sárba a mozgalmat. Az MSZMP KB 1958-as állásfoglalása és értelmezése a mozgalomról a kispolgári, harmadikutas nacionalizmust hangsúlyozta. Czine állította – szinte egyedül az országban –, hogy itt nem erről van szó, hanem egy nép és annak legjobbjai keresték a demokratikus formákat, a társadalmi igazságot. Egy nép kívánt nemzetté emelkedni, megőrizni magyarságát, történelmét, hagyományait. Nyíltan kiállt véleménye mellett, még akkor is, ha ezt a vitaanyagot a legjobb barát – és tanártársa, a kommunista meggyőződésében őszintén hívő Király István írta.

A vita a népi írókról 1958. szeptember 8–9-én volt a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében, ahol Aczél György és más hatalmasságok is megjelentek. A legtöbb hozzászóló a tézisek igazát bizonygatták, a jobb érzésűek – kerülve a vita tárgyát – más irodalomtörténeti problémák fejtegetésébe kezdtek. Egyedül Czine Mihály fejtette ki ellenvéleményét – emlékezet szerint húsz-harmincperces felszólalásában. A vitáról kivonatos jegyzőkönyv készült. Ellenvéleményének kifejtésén túl pedig nyíltan megkérdőjelezte a Nagy Imrécék kivégzésének szükségességét, azt, hogy az 1956-os forradalmat „nemzeti eltévedésnek”-nek, Király szavaival: „legújabb kori magyar Nagyidának”-nak minősítsék. Ilyen nyílt kijelentéseket az akkori idők „elvtársai” mindig retorzióval büntették. Czinénél ez nem jelentett börtönt, de tudományos, szakmai pályájának megtörését, lehetetlenné tételét igen.

Király István egy 1989-es interjújában így beszél erről: „Czine kifejtette ezt a véleményét az Irodalomtudományi Intézetben, amikor ott volt Aczél. Aczél ott egy életre megsértette. Fölállt, a maga magas alakjával, és a maga lesöpörő vitázó módszerével megsértette Aczél. Én tudom, ilyen az egyénisége, és el tudom tőle viselni ezt. Velem is így vitázik. Aczél nem tudta elviselni, mert nem ismerte jól Czinét. Egy életre megsértődött és megharagudott rá. És Czine innentől kezdve a fóbiája lett, amiből Czinének rendkívül sok kára származott.”

Érdemes egy kicsit bővebben körbejárni a népi írókról szóló állásfoglalás körüli vitát, mert ez a magyar szellemi élet – szerencsére már meghaladott – korrajzát is felfesti, ugyanakkor mutatja Czine Mihály szakmai, tudományos gondolkodásának elvszerűségét, szilárdságát, a kiállás bátorságát, amely az egész további életére jelentős kihatással volt.

A folyamatot, a szakmai vitáknak a lényegét Király István mondja el több interjúban, és írja le a hatvanéves Czine Mihály köszöntésekor. (*Alföld*, 1989/4.) Őszinte szembenézés, nagy belső vívódás lenyomata ez. Dokumentuma annak, hogy egy elvi ideológiai alapokon nyugvó szakmai vita mégis hogyan tarthat meg egy barátságot. Talán halálának érezhető közelsége is készítette erre az őszinte számvetésre: „Kevés ember állt közelebb hozzám a múltó évek során, s kevés emberrel vitáztam, veszekedtem többet. Valahogy így képzelem el az igazán tartalmas, tanári-baráti kapcsolatot. Az egymásért viselt felelősséget. A dialógusmorált.” És, hogy mennyire szoros volt ez a barátság, még abban az évben beköszönt halálakor Czine Mihály a búcsúztatásakor ezt mondja: „S nekem – ha szólhatok erről – mindenekelőtt Király István jelentette a tanárt, a barátot, a munkatársat, az embert. Az élet nagy ajándékának tudom, hogy 41 esztendő óta – ahogy feljöttem a szatmári faluvégről – tudhatom magam tanítványodnak és barátodnak, sőt kisebbik testvérednek. Amit rólam mondtál, Te csakugyan az voltál: járőrember.”

Király István így folytatja: „A tudomány mindig jellem kérdése is. Azé, hogy képes-e az egyén környezetével, a közhangulattal, avagy a hatalommal szemben élve is ragaszkodni nézeteihez, véleményéhez. Van-e gondolkodásbeli szuverenitása, civilbátorsága. Képes-e az igazságot nemcsak felismerni, de megfogalmazni, sőt hirdetni is. Példaszerű ebben a vonatkozásban Czine pályája. Egyéniség volt: hozzátartozott a kiállás ethosza. Nehézzé tette ez vele nemegyszer az emberi kapcsolatot. Szinte állandó volt közte és köztem is a súrlódás, a vita.”

Az 1958-as népi írói állásfoglalás alapkoncepcióját – harmadikutas nacionalizmus magyarázó elvét – lényegében Király István dolgozta ki. Szándéka egy nemzeti önbecsülés dokumentumának, egy értelmiségi önvizsgálatnak a megírása volt a tárgykorban: vitázva azokkal, akik a mozgalmat fasiszta mozgalomnak voltak hajlandók csak szemlélni, és vitázva azokkal is, akik megítélése szerint a mozgalom ellentmondásait, tévedéseit nem vették figyelembe: „Szerettem volna, ha mélyre vésődik a nemzeti tudatban, hogy nincs magyar glóbusz, nincs magyar út, csak az egész emberiséggel együtt, az összeméri távlatokat, igényeket, problémákat látva, elsődlegesen azokat felmérve, azok között tájékozódva mehet előre helyes irányba a nemzet élete.”

Czine nem értett egyet a népi írói pártdokumentum innen eredő hangsúlyjaival. A veszélyekre figyelmeztetett. Arra, hogy hiába gondolom másként, hiába vonok élesen határt a maradéktalanul elmarasztaló ítéletek felé, hiába igyekszem kiemelni a mozgalom érdemeit, főleg az egyes írók művészi értékét: szinte a harmadikutas nacionalizmus tézisének központba állítva, szükségszerűen háttérbe szorul majd egy értékes nemzeti hagyomány, a népi írók nagy vállalkozása. Perifériára kerülnek az ebbe az irányba tájékozódó írók. Zsákutcás lesz megint a magyar történelem. Fenyeget a veszély, hogy elvesz a magyar a magyarban: leértékelődik az egyik legfontosabb, identitást-adó, megtartó erejű nemzeti örökség: a népi íróké. Mind elvileg-tartalmilag, mind politikailag-taktikailag eltérő módon ítélte meg a határozatot. Tartalmilag elutasította a harmadikutas nacionalizmust, mint kulcs gondolatot. Czine egyértelműen „az adminisztratív

jellegű, nyersen hatalmi intézkedések közé” sorolta az állásfoglalást. Ezzel élesen szembe került a hatalommal és azok képviselőivel.

Ismét Királyt idézem: „Az ellenzékiiség bénító címkéjét ragasztotta rá ekkor az elhamarkodottság. Máskor pedig az írószövetségben szólalt fel, szóvá téve az erdélyi magyar kultúrára nehezedő nyomást, a romló helyzetet. Konfrontálódott az általam is vallott nézetekkel, melyek szerint nem szabad – az internacionalizmus elveit őrizni akarva – a nyílt viták szintjére emelni a kinti magyarság sorskérdéseit: a belső polémiák keretei között kell megtartani őket.”

Megindult ellene ilyen típusú állásfoglalásai miatt – szinte egymásba fonódva – a hatalmi és közvéleménybeli ellenakció. Ráragadt az ellenzékiiség és a nacionalizmus kompromittáló, bezáró címkéje. Ennek következményeképp megnehezedett egyéni pályája. Késlett, halasztódott egyetemi tanári kinevezése. Annak ellenére, hogy elhivatott, ritkán tehetséges rádiós és TV-egyéniesség volt, a túlbuzgalom megritkította, illetve a televízióban szinte teljesen megszüntette a szerepléseit. S ami a tudós számára a legnagyobb teher: művei kiadása nehezített meg. 1963-ban szinte monográfia-szerűen megírta az erdélyi irodalom történetét: nem jelenhetett meg ez az alkotása. 1969-re elkészült egy huszadik századi irodalomtörténete. De mivel a népiség gondolatának és a népi írói mozgalomnak túl nagy szerepet szánt, ez a könyve sem talált kiadóra, sőt a túlbuzgalom még doktori védését is le akarta állíttatni, ellenzéki, nacionalista tüntetés rémképét idézve... Elsikkadt azonban a majd két évtizedes késés következtében egy önmagában is nagy tudományos érték, az úttörő jelleg. S szükség-szerűen kedvetlenül hatott mindez az alkotó tudósra: nincsen leszerelőbb, mint a kéziratok íróasztalfiókban való rekesztése. S az ellenzékiiség és a nacionalizmus vádpontjai mellé felsorakozott lassan a „Czine nem dolgozik” suttogása is. S noha kötetekre mennek szét-szórt írásai, tanulmányai, a tényeket néző, címkéző könnyedség ezt nem veszi számba. Egyszerűbb bezárni egy emberi sorsot a pletykák és a sémák börtönébe, mint utánanézni a valós tényeknek, s elgondolkodni belső tartalmain. Nem utolsósorban éppen e miatt az oly igen érthető emberi gyengeség, címkékkel történő ítélkezés miatt több alkalommal nem sikerült már az illetékes osztály többségének ajánlása ellenére sem, akadémiai tagként való elfogadtatása. Holott a következetesen egyenesen tudósi pálya teljesítményei alapján jogosan pályázhat erre a címre... Nem az érdeket: a feladatot nézte... 1979-ben volt Bibó István temetése. Bibó alakja az ellenzékiiség kódébe volt akkor még burkolva: ellenzéki tettek számított a temetésén való részvétel is. Czine tudta, hogy egy újabb rossz pont kerül ezzel számlájára és akadémiai tagság útjába. Mégis határozott volt az állásfoglalása: „Barátom volt, becsültem, szerettem: ott kell lennem a búcsúztatásán.” Ez jellemző mindig is reá. Nem az érvényesülés szempontjaira, pusztán az általa helyesnek tartott feladatra figyel... Hozzá tartozik az igazi tudós egyik legfontosabb lényegi vonása: a tudományos jellem, a gondolkodás nonkonformizmusa. Az autonómia, a belső vezérlés. Az ő kedves kifejezésével „a szálfegyenes, nem hajló derék”.

Czine a vitáról, bántásairól és az azt követő retorzióról szinte soha nem beszélt, nem írt. Ha szó került róla az utolsó évtizedekben, fanyar-keserű mosolyával intette le az érdeklődőt. Viszont mindig felemlegette a méltánytalanságot, mellőzést ennek a

dokumentumnak a kapcsán, ha valamilyen általa becsült íróról volt szó, például Németh Lászlóról: „A népi írókról szóló állásfoglalás után egy időre Németh László sokak szemében megint fő ellenségnek számított, s a *Magyar Műhely* gondolatára hangolódó fiatalok is a nacionalistaság és narodnyikság gyanújába kerültek... Volt fiatal író, aki adott pillanatban vonakodott elfogadni Németh László feléje nyújtott kezét.”

Még 1985-ben is a *Négy mondatról* – bővebben című írásában visszatér erre a kérdésre. (Bölöni György: *A népi vita* című elutasító írására az *Élet és Irodalomban* 1958. október 10.) A cikk képtelen vádak sorát írja le. Újból Czinét idézem: „Bizony Bölöni hangnemét s némely állítását akár becsületsértésként is olvashatták volna – olvasták is, olvastuk is – többen. Állításait ma már cáfolni sem volna méltó, egy kijelentéséhez azonban a becsület és tisztesség kedvéért hadd fűzzek észrevételt. Bölöni György azt írta: a vitában nem voltak hajlandók megszólalni a népi írók. Magam Veres Péter, Tamási Áron, Szabó Pál és Féja Géza hozzászólását olvastam annak idején. Nem tudom, kérte-e tőlük valamelyik szerkesztőség, adták-e akkor valahova az írásukat, vagy nem közölték? Azt tudom; Veres Péter írása – talán némi bővítéssel – később nyomtatásban is megjelent.” A történelmi hűséghez hozzátartozik, hogy a *I. évfolyam* évkönyv melynek szerkesztésében Czine Mihály is részt vett, a *Püski Kiadó* gondozásában, 1989-ben megjelent. De már nem 58-at írunk ekkor!

Tadeusz Rózewicz

A halottak

A halottak emlékeznek
közönyünkre
A halottak emlékeznek
hallgatásunkra
A halottak emlékeznek
minden szavunkra

A halottak látják fültől fülig
széthúzódo nevető képünket
Látják
egymáshoz súrlódó testünket
Látják
tapsra emelkedő kezünket